

**ПРОБЛЕМА СИЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОМЕОСТАЗИСУ
ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

*Панфілов О.Ю., доктор філософських наук, професор
Харківський національний університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба*

Сучасний світовий розвиток обумовлює всебічний аналіз усіх сфер життєдіяльності людства. Важливою складовою сучасних цивілізацій є феномен усталеного та безпечного розвитку, що з необхідністю припускає наявність силового супроводу, за допомогою якого суспільства намагаються вирішувати питання забезпечення свого безпечного існування. У найширшому розумінні проблема безпечного функціонування соціальної системи пов'язана з проблемою забезпечення гомеостазису як фундаментального показника та умови гарантування самозбереження й сталого саморозвитку.

У загальному визначенні гомеостазис, гомеостаз (грецьк. *homois* – подібний, *stasis* – стояння, непорушність) – це властивість організмів підтримувати свої параметри та фізіологічні функції в певному діапазоні, заснована на стійкості внутрішнього середовища організму відносно бурхливого впливу зовнішнього середовища. Утім, це поняття останнім часом усе більше використовується в філософській та суспільно-політичній літературі. При цьому під гомеостазисом розуміють тип динамічної рівноваги, притаманний складним системам, що саморегулюються. Гомеостазис полягає у підтриманні суттєво важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах. У понятті гомеостазис відбивається діалектика зміни та стійкості, притаманна як природним, так і соціальним системам.

Отже, забезпечення гомеостазису належить до життєво важливих інтересів особи, соціальної групи, держави, суспільства. Збурні зовнішні впливи, розбіжність або зіткнення інтересів як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях можуть призвести до порушення рівноваги соціальної системи, виникнення конфліктів, перетворення безпеки суспільства на свою протилежність. У такому разі безпека, як певний рівень (ступінь) захищеності будь-якого суб'єкта від тих чи інших загроз, унаслідок впливу яких йому (суб'єкту) може бути завдано певних збитків, утрачає свій зміст, адже забезпечення всіх рівнів безпеки, у тому числі й безпеки суспільства, полягає в реалізації збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави у внутрішньополітичній, економічній, соціальній, міжнародній, інформаційній, військовій, екологічній та інших сферах. Інтереси мають об'єктивно-суб'єктивну природу і, як справедливо вважають В. Міхеев, Г. Осипов, О. Гончаренко та ін, носять довгостроковий характер, є інтегрованим вираженням життєво важливих потреб і прагнень особистості, суспільства і держави. Інтереси покликані забезпечити виживання, безпеку країни, її стійкий і прогресивний розвиток. Вони спрямовані на вирішення життєво важливих внутрішніх і зовнішніх завдань, відведення, блокування, нейтралізацію і попередження різних небезпек, викликів, ризиків, загроз і катаклізмів.

Виходячи з цього, безпека, з одного боку, може розглядатися як показник здатності соціальної системи стримувати або усувати внутрішні й зовнішні для неї загрози, а з іншого боку – як найважливіший параметр гомеостазису соціальної системи, що забезпечує підтримання стійкості та рівноваги. Дослідники зазначають, що найсерйознішу загрозу внутрішній рівновазі соціальної системи створюють конфлікти з використанням сили як остаточного аргументу. Використання сили протягом усього існування суспільства виконувало роль як системоруйнівного, так і системозберігаючого фактора. Однак у більшості випадків сила слугувала агресії, виступала її інструментом.

Відмінність внутрішніх та зовнішніх загроз безпеці не означає повної їхньої автономії, незалежності одна від одної. Навпаки, ситуація, що складається у сфері зовнішньої безпеки, наприклад введення міжнародного ембарго на постачання певної сировини чи товарів, інформаційна війна або збройна агресія, силове відторгнення частини території будь-якої країни чи руйнація господарчих

об'єктів, загибель громадян, негативно впливає на ступінь внутрішньої стабільності держави, рівновагу в суспільстві. Так само, як і внутрішня економічна чи політична криза, громадянські війни, революції чи збройні конфлікти на етнічному або релігійному ґрунті створюють загрозу країнам, що межують з регіонами, де ведеться війна, а також істотно впливають на стан міжнародної безпеки. Виходячи з цього, можна стверджувати, що існування загроз, особливо зовнішніх, актуалізує питання застосування воєнної сили з метою забезпечення безпеки соціуму, збереження його гомеостатичних характеристик.

Незважаючи на суттєву зміну природи міжнародних відносин під впливом глобалізації, інтеграції, демократизації та ін., воєнна сила держави за своєю суттю залишається засобом політики. Воєнна сила виступає певною часткою воєнної могутності, є певним ступенем та інтенсивністю реального впливу з певною метою воєнної могутності на інші держави або систему міжнародних відносин.

Історично склалося так, що ефективне використання воєнної сили держави залежить від її кількісних та якісних параметрів, а також від способів її застосування. Основною формою дії воєнної сили є збройне насильство (як крайня форма), що може застосовуватися безпосередньо у вигляді матеріального, фізичного впливу та опосередковано у вигляді загрози. При безпосередньому використанні воєнна сила впливає на матеріальні та духовні сили сторони, що протиборствує, в опосередкованому застосуванні – на стан духовних сил, свідомість та волю людей.

Історія свідчить, що недостатній рівень воєнно-силового забезпечення гомеостазису тієї або іншої держави (суспільства) може створити такі умови, що держава втратить свою незалежність. Утім, у сучасних умовах традиційне нарощування воєнної сили вже не відіграє належної ролі у забезпеченні безпеки країни. Щоб рівень воєнної безпеки держави відповідав міжнародній воєнно-політичній обстановці, необхідна відповідність воєнної сили реаліям мінливого світу та потенційним можливостям держави, країни, суспільства, таким чином актуалізується проблема забезпечення воєнної могутності держави.

Кожна держава характеризується наявністю певної потенційної сили, певних видів потенціалів і відповідно могутністю в різних галузях і сферах суспільного життя. Різні ж види потенціалів не ізольовані один від одного, а взаємодіють, впливають один на одного і у цілому характеризують рівень розвитку держави, її можливості, оскільки є складовими всього загального потенціалу держави.

При аналізі поняття «потенціал», на нашу думку, необхідно насамперед виходити з етимології цього слова. Поняття «потенціал» походить від латинського слова «*potentia*», що означає можливість, здатність, силу, що існує в прихованому вигляді і що може проявитися за певних умов, певних обставин. При такому тлумаченні змісту слова «потенція» акцент робиться на можливості, здатності, силі, що існують приховано, які можна буде мобілізувати за певних умов і які проявляють себе в цьому випадку. Проте навряд чи логічно з цих

можливостей виключати ті сили, ті можливості, що уже мобілізовані і вже проявляють себе практично. Потенціали в реальному житті існують не як чиста можливість, а як частково реалізована можливість; інакше і не стояла би проблема їхнього пізнання. Це стає очевиднішим, коли аналізується не абстрактний, а конкретний потенціал в його різних конкретних проявах у тій чи іншій сфері суспільного життя. Інакше кажучи, логічно стверджувати, що до поняття «потенціал» входять усі можливості, здатності, сили, що уже виявляють себе і які ще не виявили себе, але можуть проявитися за певних умов.

Разом з тим, будь-яка складна соціальна система прагне зберегти свою рівновагу. Проте внаслідок наростання нерівноважених та нелінійних відносин вона починає зазнавати внутрішніх змін, сума яких у певний момент перевищує певну межу напруження для цієї системи. У такий переломний момент система переходить поріг урівноваженості і продовжує розвиватися за напрямком, передбачити який неможливо. Стан системи може стати хаотичним, або система може перейти на новий, більш диференційований та високий рівень упорядкованості та організованості. Іноді випадковий збіг обставин підштовхує систему на новий шлях розвитку, а після того, як цей шлях (один з безлічі) обраний, знову набирає силу дія детермінуючих факторів. Така загальнонаукова картина нерівноважених систем трансформаційних процесів або трансформаційних станів, що виникають у них час від часу.

Трансформаційний період у суспільному розвитку – особлива історична підсистема, в якій виявляється своя структура, свій лад, свої тенденції розвитку і свої методи регулювання. Трансформаційний процес ґрунтується на діалектичному подоланні елементів старого порядку, виробленні нових цілей і формуванні нових специфічних способів їх досягнення. За своєю суттю трансформаційний процес націлений на нову якість явища або системи.

Застосовуючи синергетичний підхід до аналізу процесу формування та розвитку воєнної могутності держави в період системних трансформацій суспільства як головної детермінанти силового збереження гомеостазису, можна стверджувати, що існує просторово-часовий інтервал екстремально-хаотичного розвитку соціуму, у ході якого один тип воєнної могутності держави трансформується в інший за допомогою деструктивно-конструктивних змін. Такі зміни є закономірними явищами, вони відбивають у своїй суті процес переходу кількісних змін у структурі соціальної системи в якісні щодо досягнення певного порогового рівня. Пороговий рівень визначається ентропійною стійкістю структури системи до внутрішнього чи зовнішнього тиску або граничним співвідношенням потенціалів складових системи воєнної могутності держави, які взаємодіють. Змістом динаміки формування та розвитку воєнної могутності держави в суспільстві, що трансформується, є складне переплетіння двох взаємопов'язаних процесів: деструкції (усунення) старої якості (співвідношення сил, потреб, інтересів, систем цінностей) і конструкції (встановлення) нової якості, а також конституювання, інсталювання нового співвідношення, поєднання якісних і кількісних характеристик системи в таких межах, які дозволяють зробити висновок про становлення якісно нової системи.

Таким чином, логічно припустити, що воєнно-могутнісний вимір збереження гомеостазису державою, побудованій на системі потенціалів в умовах системних трансформацій суспільства, не є продуктивним. Суть соціальних процесів у перехідний період полягає в різкій зміні потенціалів суб'єктів системи, що порушує між ними консенсус, який існував (гармонію, рівновагу), у результаті чого сили, тенденції, спрямовані на порушення стійкості системи, отримують перевагу над силами, тенденціями, що сприяли збереженню цієї стійкості.

Крім того, розвиваючи погляд на воєнну могутність держави крізь призму синергетичних особливостей суспільства, що трансформується, важливо не перебільшувати і не абсолютизувати значення синергетики як єдиної «суперметодології». Особливістю еволюційних процесів у соціальних системах є те, що суспільна самоорганізація у них доповнюється вагомими факторами діалектичного розвитку. Зокрема, динаміка соціальних змін у перехідних, транзитивних системах значною мірою визначається об'єктом суперечностей, тобто самою соціальною системою (середовищем), в якій вони виникають. Звідси слід наголосити на базових характеристиках системи, які містять у собі компоненти, зв'язки та відношення між компонентами, види упорядкованості. Сама система має складний характер і містить, як стверджує О. Данильян, багатогранність зв'язків та відношень (між рівнями організацій, підсистемами всередині рівнів, між компонентами), а також багатогранність, відображену в законах системи, компонентів, підсистем, рівнів, включаючи складність законів і програм розвитку. Внаслідок безлічі цілей перехідного соціуму як системи, його підсистем та елементів виникають суперечності між системою та підсистемами, компонентами підсистем, зовнішнім середовищем, силами зв'язків, ієрархією управління та самоврядування тощо, оскільки всі зазначені елементи змінюють свою «нормальну» поведінку і починають змінювати свої параметри.

У контексті таких поглядів можна стверджувати, що потенційна структура воєнної могутності через кризовий стан трансформаційного соціуму також починає змінювати свої параметри, переходячи на нижчий рівень. Справа в тому, що різні види потенціалів суспільства, будучи джерелами могутності держави в різних сферах життя, є величинами мінливими, що зазнають певних постійних змін. У міру здійснення закономірного розвитку суспільства та його держави усі види потенціалів розвиваються, збільшуються або у випадку кризових ситуацій та стагнації соціуму не розвиваються, зменшуються. Швидкість і масштаби динаміки різних видів потенціалів залежать насамперед від економічного, соціального та політичного ладу держави, хоча суб'єктивні фактори вносять у цей розвиток певні корективи в позитивному або в негативному плані. Отже, будь-який потенціал держави у довільному часовому інтервалі характеризується чітко визначеним рівнем його реалізації, мірою його перетворення на суспільну реальність. Природно, що ступінь втілення потенціального у реальне залежить від значної кількості причин і умов об'єктивного і суб'єктивного походження, наслідком чого є домінування динамічних характеристик потенціалу над його статичними вимірами.

Виходячи з діалектики можливого та дійсного в усіх сферах суспільного життя, завжди існують сили і засоби, які є реалізованою частиною потенціалу і вже функціонують, маючи свою назву. Такими поняттями, що виражають реалізовану частину будь-якого виду потенціалу держави, є та частина відповідних потенціалів, які реально функціонують і які істотно впливають на суспільні процеси в залежності від конкретних умов її використання державними інститутами. Більшістю дослідників військових аспектів життя суспільства на синонімічних засадах використовуються два терміни: «могутність» і «фактор». Однак слід зазначити, що за мирного часу система потенціалів складає потенційний бік воєнної могутності держави. Виходячи з реального функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства, дії в них загально-соціологічних закономірностей і специфічних суб'єктів діяльності, до основних потенціалів дослідники зараховують: економічний, соціальний, політичний і духовний. Потенціали, приведені в дію внаслідок певних обставин, наприклад у воєнний час, стають факторами воєнної могутності і можуть бути класифіковані як військово-економічний, військово-соціальний, військово-політичний і військово-духовний фактор тощо. Могутність у контексті таких викладок виступає як момент реалізації потенціалу, як фактично задіяна міра максимальних можливостей держави, що можуть створюватися нею в тій або іншій суспільній сфері у певних історичних умовах.

У руслі цілісної концепції поля – структурування простору позицій, запропонованої П. Бурдьє (інтеграція дії та структури), структура воєнної могутності держави є станом співвідношення сил між інституціями, або агентами, що діють у напрямку, де розподіл специфічного капіталу (ресурсів, досвіду, знань – авт.), накопиченого протягом попереднього розвитку військової справи у світі, управляє формуванням та розвитком самої воєнної могутності. Агент, на думку П. Бурдьє, на відміну від суб'єкта (суб'єкт – той, хто реалізує свідому цілеспрямовану практику, підкоряючись певним правилам) здійснює стратегії – своєрідні системи практики, які приводяться в рух метою, але не спрямовуються свідомо такою метою. Поле є місцем співвідношення сил, спрямованих на трансформацію таких співвідношень; отже, це місце безперервних змін. Поле не має частин, що його складають. Кожне субполе має свою власну логіку, власні правила, власні специфічні закономірності, а кожний етап поділу поля обумовлює справжній якісний стрибок і одночасно конституює потенційно відкритий простір, обмеження якого є динамічні рамки, детерміновані розвитком поля. Отже, поле воєнної могутності держави є не щось, дане об'єктивно і незалежно від індивідів, на що можна реагувати, але неможливо змінити, тому що існують об'єктивні закони розвитку військової справи. Поле воєнної могутності є умовою і результатом, що постійно створюється та інститується результатом суспільної практики. При використанні поняття габітус – системи диспозицій, що породжує та структурує практику агента та його досвід, стає зрозумілим, що поле воєнної могутності формується різницею активних характеристик агентів, що надають агентам здатність діяти ефективно і є власне структурами в цьому полі. Однак для того,

щоб інституції та агенти, об'єктивуючи свою суб'єктивність у дії, могли досягти певних результатів у процесі формування та розвитку воєнної могутності, вони повинні мати певний реальний специфічний капітал (ресурси, засоби тощо). Отже, реальний специфічний капітал – це могутність, фактори (від лат. *Factor* – що робить, створює), частини різних видів потенціалів, що вже реалізовані, реально існують, реально функціонують і не тільки проявляють себе, але й впливають на характер розвитку суспільства залежно від умов використання такої реалізованої частини інституціями та агентами – державою й органами державного управління.

З такого погляду у своєму абстрактному вираженні запропоновані елементи воєнної (оборонної) могутності містять усю сукупність необхідних характеристик, відбиваючи не тільки національні, але й регіональні, глобальні та цивілізаційні зміни у підходах до силового забезпечення гомеостазису суспільства, гарантування національної безпеки, розв'язання конфліктних ситуацій у світовому просторі в умовах принципових змін темпів та орієнтирів соціогенезу як планетарного явища. У такому підході, в руслі концепції П. Бурдье, можна виокремити певну властивість могутності, за якою внаслідок взаємодії декількох факторів відбувається їхнє взаємне посилення (або послаблення) і виникає новий результат. Сукупний ефект впливу потенційно-факторної системи відрізняється від суми результатів дії кожного елементу окремо. Крім того, тут можна врахувати не лише одномірний вплив певного фактора на характер воєнної могутності держави, але й відповідні зміни інших факторів детермінації, визначити діалектику взаємозалежності потенціалів та факторів.